

УДК 572(477)"195/197"(091)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.501>

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ В 50-х — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 70-х РОКІВ ХХ ст. ЗЛЕТИ І ПАДІННЯ

Сергій СЕГЕДА

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0001-6772-8387>

доктор історичних наук,

головний науковий співробітник,

Інститут народознавства НАН України,

відділ історичної етнології,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,

e-mail: sergij_segeda@ukr.net

Sergij SEGEDA

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0001-6772-8387>

Doctor of Sciences in History. Chief Researcher

at the Institute of Ethnology of the National Academy

of Sciences of Ukraine,

Department of Historical Ethnology,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: sergij_segeda@ukr.net

DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ANTHROPOLOGY DURING 1950s — FIRST HALF of 1970s. RISES AND FALLS

Розглядаються основні напрямки наукових пошуків та досягнення фізичної антропології на третьому етапі розвитку цієї наукової дисципліни в Україні, який розпочався в середині 50-х і завершився в першій половині 70-х рр. ХХ століття. Актуальність дослідження визначається відсутністю узагальнюючих студій, присвячених цій конкретній проблематиці. Метою праці є загальна оцінка діяльності вітчизняних вчених-антропологів того періоду, яка ґрунтується на комплексному застосуванні історико-культурологічного та порівняльно-типологічного методів.

В результаті дослідження з'ясовано, що в середині 50-х — першій пол. 70-х років ХХ століття єдиним науковим антропологічним осередком в Україні була група антропологів відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР, співробітники якої провели масштабні обстеження давньої та сучасної людності українських теренів.

Для висвітлення антропологічної проблематики залучався широкий комплекс нових на той час систем ознак і методів їхнього опрацювання, деякі з яких увійшла в програму та практику фізичної антропології лише в другій половині ХХ століття. В цей період побачила світ низка монографій українських вчених, які зберегли своє наукове значення до наших днів. Зауважено, що припинення діяльності групи антропологів відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР завдало непоправної шкоди розвитку важливого напрямку народознавчих студій в Україні.

Ключові слова: палеантропология, прикладна антропология, краниология, антропологичний склад українського народу, гематология, одонтология, дерматогліфіка.

The article examines the main directions of scientific research and achievements of Physical Anthropology at the third stage of its development as a scientific discipline in Ukraine. This period covers the mid 1950s and mid 1970s.

The relevance of the research is determined by the lack of general studies on this issue. The purpose of the work is a general assessment of the activities of domestic anthropologists in this period, based on the complex application of historical-cultural and comparative-typological methods.

It was found that from the mid 1950s up to the mid 1970s, the only scientific anthropological center in Ukraine was the Anthropology group of the Department of Ethnography, IMFE Academy of Sciences of Ukrainian SSR. The researchers conducted large-scale surveys of the ancient and modern populations of Ukrainian territories. In order to highlight anthropological problems, a wide range of modern systems of signs and methods of their processing were involved, some of them were included into a program and practice of Physical Anthropology much later in the second half of XX century.

During this period, a number of monographs of the Ukrainian scientists were published, which have retained their scientific significance to these days. It was noted that the termination of the activities of the Anthropology group of the Ethnography Department, IMFE Academy of Sciences of Ukrainian SSR caused irreparable damage to the development of an important branch of ethnographic studies in Ukraine.

Keywords: paleanthropology, applied anthropology, craniology, anthropological composition of the Ukrainian people, hematology, odontology, dermatoglyphics.

Вступ. Після Другої світової війни в Україні не залишилось жодного антропологічного осередку: працівники Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка ВУАН стали жертвами сталінських репресій; співробітники кафедри етнології та антропології Львівського університету, що уціліли в роки гітлерівської окупації, перебрались до Польщі; члени НТШ були змушені емігрувати на Захід. Другий етап розвитку вітчизняної антропології, який хронологічно відповідав 20—30 рр. ХХ ст., завершився втратою її наукових здобутків і шельмуванням Федора Вовка та інших українських вчених ідеологами комуністичного режиму [1].

Зовсім іншою в цей час була ситуація з антропологією в багатьох інших радянських республіках, надто в РРФСР, де діяли потужні антропологічні центри в Москві (НДІ і Музей антропології та кафедра антропології МДУ, відділ антропології ІЕ АН СРСР) і Ленінграді (МАЕ АН СРСР). Антропологічні осередки були створені також в Грузії, Азербайджані, Вірменії, Таджикистані, Естонії тощо. Компарти́йне керівництво було прихильне до московських фахівців-антропологів, один з яких — Михайло Герасимов — навіть отримав Сталінську премію.

За таких обставин відсутність антропологічного осередку бентежила тогочасних керівників акаде-

Іл. 1. Іван Підоплічка (1910—1975). URL: <http://nbuv.gov.ua/node/2648>

мічної науки України, що звикли оглядатись на Москву. Склалась парадоксальна ситуація, коли допомога українській науці, всупереч віковим традиціям, несподівано надійшла саме із столиці російської імперії, що крилась під аббревіатурою «СРСР».

Процес відродження антропології України розпочався в середині 1950-х рр. за активної участі трьох яскравих особистостей, які розпочали свою наукову діяльність ще в довоєнний час і дивом уціліли в роки сталінських репресій, а саме: вченого-літературознавця, громадського діяча і поета-академіка, директора ІМФЕ АН УРСР Максима Рильського; заступника директора цієї наукової інституції, історика та етнографа Костя Гуслистого та завідувача відділу палеозоології Інституту зоології АН УРСР (пізніше — його директора) Івана Підоплічка.

В квітні 1956 року ІМФЕ АН УРСР скликав нараду, в якій, крім працівників цієї установи, взяло участь близько ста науковців — співробітників Інститутів археології, зоології, геології АН УРСР, науково-дослідних інститутів Міністерства охорони здоров'я, навчальних закладів України тощо, а також ІЕ ім. М.М. Міклухо-Маклая АН СРСР. На нараді були заслухані доповіді провідних московських антропологів Георгія Дебєця та Віктора Бунака і українських вчених — зоолога та палеонтолога Івана Підоплічка, археолога Дмитра Телегіна, історика Михайла Брайчевського тощо, в яких йшлося про стан, перспективи і завдання антропологічного вивчення сучасної та давньої людності України. В резолюції, прийнятій після обговорення доповідей, наголошувалось на потребі відновлення в Україні антропологічних досліджень, підготовки антропологічних кадрів і створення академічного антропологічного осередку [2].

Цим осередком стала неструктурна група антропології при відділі відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР, окремі аспекти наукових пошуків якої вже частково висвітлювались у фахових виданнях [3; 4]. Що ж до основних напрямків і підсумків діяльності цієї інституції, то вони ще не були об'єктом узагальнюючого дослідження. Ця обставина визначає *актуальність і наукову новизну* нашої розвідки, *метою* якої є аналіз досягнень вітчизняних вчених-антропологів в цей період, для оцінки яких застосовувались *історико-культурологічний та порівняльно-типологічний методи*.

Основна частина. Група антропології при відділі етнографії ІМФЕ АН УРСР була створена на підставі постанови Президії Академії наук від 9 листопада 1956 року «Про посилення антропологічних досліджень на території Української РСР». Наукове керівництво групою на добровільних засадах тривалий час здійснював Іван Підоплічко, який глибоко цікавився питаннями антропології ще до Другої світової війни (іл. 1).

Влітку 1956 року розпочала свою діяльність Українська антропологічна експедиція ІМФЕ АН УРСР, яку очолив Василь Дяченко, що лише рік тому перебрався до Києва із Москви. Це був свідомий вибір молодого вченого, сина визначного українського архітектора Дмитра Дяченка, що в 1940 р. загинув у сталінському концтаборі. Незадовго до свого арешту батько спеціально відправив свою родину до великої столиці СРСР, в такий спосіб врятувавши її від репресій. В 1946 р. Василь Дяченко вступив на історичний факультет МДУ, де спеціалізувався з етнографії і зацікавився антропологією. Власноручно змайструвавши дерев'яні циркулі, він в гуртожитках обмірював ними студентів-іноземців. Чутки про аматора-антрополога дійшли до Георгія Дебеця, який під час особистої зустрічі з ним порадив йому здобути фахову освіту. Дослухавшись до цієї рекомендації, Василь Дяченко вступив на заочне відділення біолого-грунтознавчого факультету МДУ, де спеціалізувався з антропології. Вже в 1953 році він опублікував свою першу наукову розвідку — статтю, присвячену фізичним рисам гагаузів Молдови, яких він обстежив особисто. Дипломна робота Василя Дяченка була присвячена антропологічній характеристиці іншого тюркомовного етносу Східної Європи — караїмам Литви [5, с. 80] (іл. 2).

Українська антропологічна експедиція ІМФЕ АН УРСР діяла впродовж восьми польових сезонів (1956—1963), обстеживши за широкою антропометричною й антропоскопічною програмою понад 120 територіальних груп українців, національних меншин України та деяких популяцій Східної Європи. Маршрути експедиції, яка щороку працювала з ранньої весни до пізньої осені, розроблялись заздалегідь із урахуванням етнічної історії України, Росії, Білорусі, Молдови та Польщі. «Школу» Української антропологічної експедиції пройшли також Всеволод Наулко, Наталія Гаврилюк та Дмитро Че-

Іл. 2. Василь Дяченко (1924—1996). Фото з архіву В. Наулка

Іл. 3. «І таке бувало...». Василь Дяченко та Всеволод Наулко біля авто, яке потрапило в аварію під час роботи Української антропологічної експедиції в Закарпатській обл., 1958 р. Фото з архіву В. Наулка

редниченко, які залишили по собі помітний слід в історії вітчизняного народознавства (іл. 3).

Ще одним напрямком етнічної антропології в Україні в другій половині 1950-х рр. були палеоантропологічні дослідження, що їх проводила наукова співробітниця відділу етнографії Галина Зіневич та аспірант Володимир Діденко. В 1959 р. в ІМФЕ АН УРСР були створені фонди, які регулярно поповнювались антропологічними матеріалами, отриманими під час розкопок Інституту археології АН УРСР. Втім, чимало з них, як і раніше, потрапляло до фондів НДІ та Музею антропології МДУ, де й донині знаходяться сотні черепів і кісток посткраніального скелету із могильників України, датованих добою мезоліту — епохою середньовіччя [6]. У стінах цього сховища в самому центрі Москви, з вікон якого видно кремлівські вежі, згодом провів багато часу і автор цих рядків, вивчаючи ті матеріали, що, як і безліч стародруків, архівних документів, мистецьких творів, археологічних колекцій тощо століттями

Іл. 4. Єлизавета Данилова (1910—1998). Фото з архіву С. Сегеди

в хижацький імперський спосіб вивозились із нашої країни до музеїв Москви, Санкт-Петербурга та інших російських міст. Але це зовсім інша історія ...

Широкий суспільний резонанс і позитивні відгуки в пресі мала участь українських вчених у дослідженнях із прикладної антропології, що, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР, розпочалися в кінці 1950-х рр. задля розробки наукових стандартів розмірів одягу і взуття населення України. Спільними зусиллями ІМФЕ АН УРСР та історичного факультету КДУ ім. Т.Г. Шевченка була створена спеціальна лабораторія під керівництвом Василя Дяченка, яка на основі масових обстежень міського та сільського населення віком від 1 до 60-ти років розробляла ці стандарти, тісно співпрацюючи з підприємствами швейної промисловості України. Лабораторія, де студенти-історики КДУ мали можливість набути досвід антропологічних досліджень, завершила свою діяльність в середині 1960-х років.

Напрацювання лабораторії прикладної антропології були використанні також для висвітлення питань вікової динаміки фізичного розвитку дітей та підлітків. В 1967 р. співробітники групи антропології додатково обстежили близько 800 осіб обох статей віком від 7 до 16 років — мешканців Київської області різних національностей: українців, росіян, євреїв, поляків [7, с. 51].

В 1963 р. у відділі етнографії ІМФЕ АН УРСР розпочала свою діяльність Єлизавета Данилова,

медик за фахом, яка впродовж тривалого часу вивчала еволюцію руки предків сучасної людини. Цій проблематиці була присвячена її монографія [8]. Після захисту докторської дисертації в 1966 р. Єлизавета Данилова виконувала обов'язки наукового керівника групи антропології, в штаті якої на поч. 1960-х рр. з'явилися також нові молоді співробітники — Світлана Жилиєва (Круц), що спеціалізувалася в царині палеоантропології, та Інна Кухтенко, фахівець з прикладної антропології і фізичного розвитку дітей (іл. 4).

Все ж основним напрямком наукових пошуків антропологічного осередку ІМФЕ АН УРСР впродовж 60 — першої пол. 70-х рр., як і раніше, залишались питання етнічної антропології України.

Ще до завершення робіт Української антропологічної експедиції Василь Дяченко захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю «антропологія», здобувши науковий ступінь кандидата біологічних наук [9]. Пізніше матеріали цього дисертаційного дослідження лягли в основу його монографії, присвяченої антропологічному складу українського народу [10].

Це фундаментальне дослідження містить загальну антропологічну характеристику українців на фоні інших етнічних груп Східної, Центральної та Південної Європи. На підставі географічного розподілу провідних соматологічних ознак автор виділив на території України кілька антропологічних областей, а саме: центральноукраїнську (з поліським та волинськими варіантами), де тоді проживало близько 75% сільських жителів республіки; карпатську; нижньодніпровсько-прутську; валдайську, або деснянську, та ільменсько-дніпровську, населення яких розрізняється між собою за зростом, формою голови, пігментацією волосся та очей, будовою обличчя тощо. Кожний з них, за винятком карпатської, він знайшов аналогії в Росії чи Білорусі, що, на його думку, підтверджує «морфологічну близькість трьох східнослов'янських народів і походження їх від єдиного кореня — давньоруської народності» [10, с. 128].

Широко залучаючи дані історії, мовознавства, археології та етнографії, Василь Дяченко порушив також питання про роль давніх етнічних компонентів в антропологічній історії України, що вплинули на формування антропологічного складу українського народу: протослов'янського, ремінісценції

якого в найбільш виразній формі простежуються на Правобережному Поліссі та Волині, іранського (південноєвропеїдного), присутнього в переважно в степовій зоні й на Лівобережжі; тюркського (степового, з легкою домішкою монголоїдних рис), фракійського (балканського), вплив якого простежується в карпатській зоні і в Прутсько-Дністровському межиріччі); східнобалтійського (північноєвропеїдного), виявленого в Київському і Чернігівському Поліссі тощо.

Висновки Василя Дяченка стосовно загальної оцінки фізичних рис українців, ролі окремих етнічних компонентів в антропологічній історії України та наявності локальних антропологічних варіантів на її теренах (з деякими уточненнями) на загал витримали випробування часом. Що ж до тези про «морфологічну близькість трьох східнослов'янських народів», то її штучність була очевидною навіть для російських антропологів. «Мені здається, — писала московська дослідниця Тетяна Алексеєва в рецензії на монографію Василя Дяченка, — що, аргументуючи тезу про єдність антропологічного складу східнослов'янських народів, автор допускає певне пересмикування. Абсолютно виразні, хоча й нерізкі, відмінності між українцями, росіянами й білорусами існують. Витоки цього, очевидно, закорінюються в неоднорідності місцевих антропологічних пластів, на яких формувалися східнослов'янські народності після колонізації східнослов'янських земель» [11, с. 183]. Це категоричніше з цього приводу вона висловила у своїй фундаментальній монографії, присвяченій етногенезу слов'янських народів в світлі даних антропології, а саме: «... за всім комплексом расоводіагностичних рис росіяни і білоруси тяжіють до північно-західних груп, українці — до південних» [12, с. 272].

Окремі сторінки історіографічного розділу монографії Василя Дяченка було присвячено критиці поглядів Федора Вовка та його учнів, яких він звинуватив в «расистських перекрученнях історії, археології, антропології України». Вже після проголошення незалежності нашої держави вчений визнав, що ці звинувачення, які відповідали стандартним вимогам компартійної ідеології, мали безпідставний характер, щиро і вибачившись за них [13, с. 122]. Зауважу: не лише відповідали стандартним вимогам компартійної ідеології, а й конкретній інстанції —

відділу науки і освіти ЦК КПУ, керівництво якого, за вказівками з Москви, жорстко контролювало дослідження в царині українознавства. За усними споминами Василя Дяченка, його та Костю Гуслистого навіть викликали на засідання в ЦК КПУ, де вирішувалась доля згаданої монографії. Перед відвідинами похмурої будівлі на вул. Серго Орджонікідзе (нинішній Банковий) досвідчений заступник директора ІМФЕ АН УРСР, якого не раз раніше звинувачували в ідеологічних відступах від «лінії партії», дуже хвилювався, оцінюючи ситуацію, як «Пан, або пропав». Втім, все обійшлося якраз завдяки горезвісним сторінкам рукопису книги з критикою «расистських поглядів українських буржуазних націоналістів».

Попри ці зауваги, монографія Василя Дяченка, квінтесенцією якої є детальні таблиці антропометричних обмірів і антропоскопічних визначень, досі залишається надзвичайно цінним джерелом інформації з антропології українців та національних меншин України (поляків, молдаван, чехів, гагаузів, греків-румунів та греків-урумів, караїмів тощо).

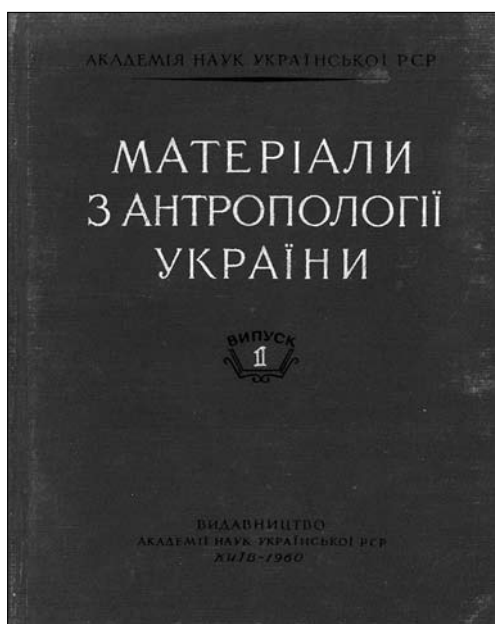
Навіть після виходу монографії Василь Дяченко не припиняв експедиційної діяльності, проводячи польові дослідження на Кубані, в Сальських степах, що в Ростовській обл. Російської федерації, на території Польщі, Чехословаччини та Югославії. Матері-

Іл. 5. Відділ етнографії ІМФЕ АН УРСР. Середина 1960-х рр. Зліва направо сидять: Микола Приходько, Олександра Кувіньова, Кость Гуслистый, Єлизавета Данилова, Світлана Круц, Олена Кравець, Мар'ян Маловський, Валентина Келембетова; стоять: Володимир Діденко, Наталія Гаврилюк, Галина Захарова, Володимир Горленко, Василь Дяченко, Володимир Зінч, Всеволод Наулко, Анатолій Орлов, Вадим Миронов. Фото з архіву В. Наулка

Іл. 6. Ріоріта Старовойтова (1943—2020). Фото з архіву С. Сегеди

Іл. 7. Видання групи антропології відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР «Матеріали з антропології України». Фото С. Сегеди

али, зібрані ним серед сербів, хорватів, словенців та чорногорців, були опубліковані, що істотно розширило уявлення про антропологічний склад і антропологічні аспекти етногенезу народів Балканського півострова [14].

Важливим напрямком діяльності групи антропології ІМФЕ АН УРСР впродовж 1960-х рр. були

також палеоантропологічні дослідження. Підсумки напрацьовань в цій царині знайшли відображення у статтях та монографіях Галини Зиневич та Світлани Круц, де розглядались питання антропологічного складу неолітичних і енеолітичних племен, населення доби бронзи, раннього залізного віку та епохи середньовіччя території України [15; 16; 17; 18]. Тематично перегукуючись з працями московських і ленінградських фахівців, вони значно поступались їм за рівнем аналізу і узагальнень емпіричних даних (іл. 5).

В середині 1960-х рр. в Україні розгорнулись масштабні гематологічні дослідження, які охопили майже 10 тис. осіб. Творчий колектив, куди входили співробітники групи антропології ІМФЕ АН УРСР та працівники лікарських закладів Києва, отримав унікальні дані, що стосувались варіацій на теренах України частот еритроцитарних антигенів крові АВО, MN та Rh. У стислому вигляді вони були оприлюднені в колективній доповіді українських вчених на XVIII Міжнародному конгресі етнографічних наук в м. Токіо [19], а в повному обсязі — опубліковані в монографії Єлизавети Данилової [20].

У монографії стверджується, що за співвідношенням генних частот p (A), r (0) та q (B) в межах України виокремлюється п'ять гено-географічних областей, а саме: центральноукраїнська, поліська, деснянська, південно-східна та карпатська. Перші чотири з них входять до великої східноєвропейської гематологічної зони, знаходячи аналогії серед росіян, білорусів, окремих груп поляків та прибалтійських народів, остання — до північнокарпатсько-балканської, тяжіючи до молдаван, північно-східних румунів, угорців, словаків, болгар, меншою мірою — сербів, боснійців тощо [20, с. 95].

Ці дослідження продовжила аспірантка групи антропології ІМФЕ АН УРСР Ріоріта Старовойтова, учениця Єлизавети Данилової, яка вперше з'ясувала географічний розподіл на теренах України сироваткових систем крові Hr, Gc, Gm, Tf. Розширення програми гематологічних досліджень дало змогу отримати важливу додаткову інформацію про особливості поліської та деснянської гено-географічних областей, своєрідність гематологічного комплексу українців Карпат, наявність незначного іранського та тюркського компонентів у генофонді південно-східної людності України тощо. Зібрані матеріали згодом

були узагальнені в кандидатській дисертації та монографії цієї дослідниці [21] (іл. 6).

Наприкінці 1960-х рр. Василь Дяченко ініціював проведення в Україні досліджень в царині одонтології — розділу антропології, який вивчає мінливість ознак будови зубів серед народів світу, та дерматогліфіки — напрямку антропологічних знань, завданням якому є вивчення расово-діагностичних особливостей папілярних узорів та ліній на долоні та пальцях людей.

У 1972—1974 рр. я, тодішній аспірант ІМФЕ АН УРСР, обстежив за одонтологічною та дерматогліфічною програмами 23 вибірки українців, росіян, білорусів, поляків та молдаван України, Російської Федерації та Білорусі. Згодом ці матеріали склали основу моєї кандидатської дисертації [22] і монографії [3], де вперше було визначене місце українців на антрополого-одонтологічній та дерматогліфічній мапах Європи, окреслено напрямки їх етногенетичних зв'язків і намічено локальні варіанти на територіях України.

Співробітники групи антропології ІМФЕ АН УРСР мали свій друкований орган — «Матеріали з антропології України» (відповідальний редактор — Іван Підоплічко), де українські вчені та їхні колеги з інших республік СРСР мали змогу регулярно публікувати результати своїх досліджень. Починаючи з 1960 року вийшло сім випусків цього видання, на сторінках якого широко висвітлювались питання археології, антропогенезу, палеоантропології, морфології людини, прикладної та спортивної антропології (іл. 7).

Восени 1972 року авторів цих рядків мимоволі випало бути свідком того, як з галереї визначених вчених в Інституті археології АН УРСР знімали портрет Федора Вовка, частково «реабілітованого» за часів «хрущовської відлиги». Ця акція була лише маленьким штрихом всеосяжного наступу тоталітарного комуністичного режиму на вітчизняну гуманітарну науку, що розпочався в Україні в 1972 р., коли посаду Першого секретаря КПУ посів Володимир Щербіцький. Цей процес, ініційований секретарем ЦК КПУ з ідеології Валентином Маланчуком, супроводжувався брутальним наступом на українську культуру, цькуванням творчої інтелігенції, звільненнями з посад і навіть арештами науковців, звинувачених в «українському буржуаз-

Іл. 8. Остання антропологічно-етнографічна експедиція відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР. Чернігівська обл., квітень 1973 р. Зліва направо: Лідія Артюх, Валентина Бобкова (Крапівіна), Сергій Сегеда, Інна Кухтенко (керівник експедиції), Мирослав Варченко. Фото з архіву С. Сегеда

ному націоналізмі», призначеннями нових директорів академічних інститутів гуманітарного профілю, ревізією планів наукових досліджень, кардинальним переглядом видавничих планів тощо. Одним із проявів цих репресивних заходів стало розформування групи антропології при відділі етнографії ІМФЕ АН УРСР і ліквідація «Матеріалів з антропології України», останнє число яких, відредаговане й уже підписане до друку, без будь-якого обґрунтування та пояснень було вилучене з друкарні (іл. 8).

6 серпня 1974 року Президія АН УРСР видала розпорядження за № 1132, згідно з яким групу антропології «разом із штатними посадами, відповідним фондом зарплати, асигнуваннями на експедиційну роботу та наукові відрядження» перевели до Інституту археології АН УРСР, новим директором якого був призначений недавній співробітник московського Інституту археології АН СРСР Іван Артеменко.

Наукові плани цього інституту не передбачали антропологічного вивчення українців. Асигнувань на експедиційну роботу, про які йшлося в розпорядженні Президії АН УРСР, вистачило лише на наступний рік, коли авторів цих рядків після вельми емоційної дискусії в дирекції інституту все ж вдалося отримати кошти на одонтологічні дослідження населення Естонії, Пермського краю Росії, автономних республік Комі, Удмуртії та Мордовії. Надалі висвітлення антропологічних аспектів етногенезу україн-

ців та народів Східної Європи стало лише приватною справою тих вчених, яких цікавила ця проблематика. Більшість співробітників колишньої групи антропології ІМФЕ АН УРСР мусила або кардинально змінити напрямки своїх наукових пошуків, засвоївши нові для себе палеоантропологічні методи, або шукати інше місце праці. Третій етап розвитку української антропології завершився черговим погромом цієї наукової дисципліни, вдруге ініційованим і здійсненим ідеологами тоталітарного комуністичного режиму.

Висновки. З наведеного випливає, що відродження антропологічної науки в Україні в повоєнний час пов'язане з діяльністю неструктурної групи антропології, створеної в 1956 р. у відділі етнографії ІМФЕ АН УРСР. Її співробітники розгорнули масштабні комплексні дослідження українського народу зі залученням соматологічних (антропометричних та антропоскопічних), гематологічних, одонтологічних та дерматогліфічних даних. Зібраний в цей час наукові доробки були узагальнені в монографіях Василя Дяченка, Єлизавети Данилової та Ріоріти Старовойтової, присвячувались питанням антропологічного складу й антропологічним аспектам етногенезу та етнічної історії українського народу, що не втратили свого наукового значення й досі. Проводились також дослідження в царині антропогенезу, палеоантропології та прикладної антропології. Понад десятиліття ця проблематика висвітлювалась на сторінках фахового друкованого органу.

В першій половині 70-х рр. ХХ ст., у зв'язку з черговим наступом тоталітарного комуністичного режиму на українську гуманітарну науку, група антропології за рішенням Президії АН УРСР була переведена до Інституту археології, що вкрай загальмувало подальший розвиток етнічної антропології України.

Умовні скорочення:

ВУАН — Всеукраїнська академія наук
 НТШ — Наукове товариство Тараса Шевченка
 НДІ і Музей антропології МДУ — Науково-дослідницький інститут і Музей антропології Московського державного університету

ІЕ АН СРСР — Інститут етнографії Академії наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік

МАЕ АН СРСР — Музей антропології та етнографії Академії наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік

ІМФЕ АН УРСР — Інститут мистецтвознавства фольклору та етнографії Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки

ІЕ АН СРСР — Інститут етнографії Академії наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік
 КДУ — Київський державний університет

1. Сегеда С. Розвиток української антропології 20—30-х рр. ХХ ст. Здобутки і втрати. *Народознавчі зошити*. 2023. № 1. С. 31—43.
2. Передмова. *Матеріали з антропології України*. Київ: Видавництво АН УРСР, 1960. Вип. 1. С. 3—5.
3. Сегеда С. *Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект*. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 2001. 255 с.
4. Сегеда С. *Історична антропологія*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2021. 422 с.
5. Сегеда С. Василь Дяченко в історії української антропології. *Університет*. 2010. № 1. С. 79—85.
6. Сегеда С.П. Краніологічні та остеологічні колекції. *Українські культурні цінності в Росії. Археологічні колекції України*. Київ, 1997. С. 180—194.
7. Кухтенко І.М. До історії вивчення питання про фізичний розвиток дітей України. *Матеріали з антропології України*. Київ, 1972. Вип. 6. С. 48—52.
8. Данилова Е.И. *Еволюція руки в зв'язи з питаннями антропогенеза*. Київ: Наукова думка, 1965. 199 с.
9. Дяченко В.Д. *Антропологический состав украинского народа в связи с некоторыми вопросами его этногенеза*. Автореф. дисс... канд. биол. наук, Москва, 1961. 16 с.
10. Дяченко В.Д. *Антропологічний склад українського народу. Порівняльне дослідження народів УРСР і суміжних територій*. Київ: Наукова думка, 1965. 129 с.
11. Алексеева Т.И. Рец. на кн.: Антропологічний склад українського народу. Київ, 1965. 129 с., 16 фототаблиць. *Вопросы антропологии*. 1966. С. 182—183.
12. Алексеева Т.И. *Этногенез восточных славян по данным антропологии*. Москва: Наука, 1973. 273 с.
13. Дяченко В. Не тільки чорнії брови, карії очі (антропологічні типи на етнічній території українського народу). *Віче*. 1992. № 4. С. 114—122.
14. Дяченко В.Д. Нові матеріали з антропології сербів, хорватів, словенців, чорногорців Югославії. *Матеріали з антропології України*. Київ, 1972. Вип. 6. С. 42—47.
15. Зиневич Г.П. *Очерки палеоантропологии Украины*. Киев: Наукова думка, 1967. 223 с.
16. Зиневич Г.П., Круц С.І. *Антропологічна характеристика давнього населення території України (за*

- матеріалами експедицій 1961—1963 рр.). Київ: Наукова думка, 1968. 102 с.
17. Круц С.И. *Население территории Украины эпохи меди-бронзы (по антропологическим данным)*. Киев: Наукова думка, 1972. 191 с.
  18. Зиневич Г.П. *Антропологические материалы средневековых могильников Юго-Западного Крыма*. Киев: Наукова думка, 1973. 223 с.
  19. Lavrik S.S., Karavanov A.G., Danilova E.I., Dudnik M.I., Dyachenko V.D. *The distribution of blood antigens of the system ABO, MN, Rh among the population of the Ukraine in connection with some problems of ethnic history*. Moscow, 1968. 9 p.
  20. Данилова Е.И. *Гематологическая типология и вопросы этногенеза украинского народа*. Киев: Наукова думка, 1971. 128 с.
  21. Старовойтова Р.А. *Этническая география Украинской ССР*. Киев: Наукова думка, 1979. 142 с.
  22. Сегада С.П. *Одонтологическая и дерматоглифическая характеристика украинцев Среднего Поднепровья в связи с вопросами этногенеза*. Автореф. дисс... канд. ист. наук. Москва, 1980. 22 с.
- REFERENCES
- Segeda, S. (2023). Development of Ukrainian anthropology in the 20—30 years of the 20th century. Gains and losses. *The Ethnology notebooks*, 1, 31—43. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.01.031> [in Ukrainian].
- (1960). Preface. *Materials of anthropology of Ukraine* (Issue 1, pp. 3—5). Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR [in Ukrainian].
- Segeda, S. (2001). *Anthropological composition of the Ukrainian people: ethnogenetic aspect*. Kyiv: Vydavnytstvo im. O. Teligy [in Ukrainian].
- Segeda, S. (2021). *Historical anthropology of Ukraine*. Lviv: Institute of Ethnology of NAN of Ukraine [in Ukrainian].
- Segeda, S. (2010). Vasyl Dyachenko in the history of Ukrainian anthropology. *University*, 1, 79—85 [in Ukrainian].
- Segeda, S.P. (1997). Craniological and osteological collections. *Ukrainian cultural values in Russia. Archaeological collections of Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kuchtenko, I.M. (1972). To the history of the study of the physical development of children of Ukraine. *Materials of anthropology of Ukraine* (Issue 6, pp. 48—52). Kyiv: Naukova dumka (Issue 6, pp. 48—52) [in Ukrainian].
- Danilova, Je.I. (1965). *Evolution of the hand in connection with issues of anthropogenesis*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Diachenko, V.D. (1961). *Anthropological composition of the Ukrainian people in connection with some issues of its ethnogenesis. Abstr. diss... cand. biol. sciences*. Moscow [in Russian].
- Diachenko, V.D. (1965). *Anthropological composition of the Ukrainian people. Comparative study of the peoples of the Ukrainian SSR and adjacent territories*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Alieksiejeva, T.I. (1966). Book review: Diachenko V.D. *Anthropological composition of the Ukrainian people. Questions of anthropology* (Issue 23, pp. 182—183). Kyiv [in Russian].
- Alieksiejeva, T.I. (1973). *Ethnogenesis of the Eastern Slavs according to anthropological data*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Diachenko, V. (1992). Not just black eyebrows, brown eyes (anthropological types on the ethnic territory of the Ukrainian people). *Viche*, 4, 114—122 [in Ukrainian].
- Diachenko, V. (1972). New materials from the anthropology of Serbs, Croats, Slovenes, Montenegrins of Yugoslavia. *Materials on anthropology of Ukraine* (Issue 6, pp. 42—47). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zinievich, G.P. (1967). *Drawings from paleoanthropology of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Zinievich, G.P., & Kruts, S.I. (1968). *Anthropological characteristics of the ancient population of the territory of Ukraine (based on the materials of the expeditions of 1961—1963 years)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kruts, S.I. (1972). *Population of the territory of Ukraine during the Copper-Bronze Age (according to anthropological data)*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Zinievich, G.P. (1973). *Anthropological materials from medieval burial grounds in Southwestern Crimea*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Lavrik, S.S., Karavanov, A.G., Danilova E.I., & etc. (1968). *The distribution of blood antigens of the system ABO, MN, Rh among the population of the Ukraine in connection with some problems of ethnic history*. Moscow.
- Danilova, Je.I. (1971). *Hematological typology and issues of ethnogenesis of the Ukrainian people*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Starovojtova, R.A. (1979). *Ethnic genogeography of the Ukrainian SSR*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Segeda, S.P. (1980). *Odontological and dermatoglyphic characteristics of Ukrainians of the Middle Dnieper region in connection with issues of ethnogenesis. Abstr. diss. ... cand. hist. sciences* [in Russian].